

DÖVİZ KURU VE EKONOMİK BÜYÜME: TÜRK TURİZM SEKTÖRÜ İÇİN BİR ANALİZ

Aytaç PEKMEZCİ¹

Kurtuluş BOZKURT²

ÖZET

Bu çalışmada Türk turizm sektörü için döviz kurları ve turizm gelirleri arasındaki ilişki teorik ve ampirik olarak incelenmiştir. Bu noktada Ocak 2005 - Haziran 2015 dönemi için döviz kuru göstergesi olarak ABD Doları(\$) ve Euro (€) ile turizm gelirleri verilerinden oluşan bir zaman serisi oluşturulmuştur. Çalışma kapsamında turizm sektörü için ekonomik büyümenin göstergesi olarak turizm gelirlerindeki değişimler dikkate alınmıştır. Elde edilen bulgular ışığında ABD Doları ile turizm gelirleri arasında herhangi bir nedensellik ve eşbütünleşme ilişkisi tespit edilememiştir. Ancak Euro ile turizm gelirleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna da ulaşılmıştır. Bununla birlikte, turizm gelirlerinden Euro kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Döviz Kuru, Turizm Geliri, Eşbütünleşme Analizi*

EXCHANGE RATE AND ECONOMIC GROWTH: THE ANALYSIS FOR TURKISH TOURISM SECTOR

ABSTRACT

In this study, the relationship between exchange rates and tourism incomes of Turkey has been examined both theoretically and empirically. At this point a time series has been prepared from the tourism incomes data in terms of US dollars(\$) and Euro(€) as Exchange rates for the period 2005 January:2015 June. Within the scope of the study, for tourism sector the

---

¹ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Fen Fakültesi, İstatistik Bölümü, Muğla, aytac0803@yahoo.com

² Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, Ekonomi Bölümü, Aydın, kurtiboz_48@hotmail.com

variations in tourism incomes as indicator of economic growth have been taken into consideration. According to the results obtained there has been observed neither causality nor cointegration relationship between tourism incomes and exchange rates of US dollar. However it has been reached to a conclusion that there is a long run relationship between tourism incomes and Euro Exchange rates. Meanwhile it is found that there is one way causality from tourism incomes to Euro Exchange rates.

Key Words: *Exchange Rate, Tourism Receipts, Cointegration Analysis*

GİRİŞ

1980 sonrası dönemde Türkiye’de ekonomik hayatın, küresel ekonomiye entegrasyon çabası ile birlikte küresel ekonomik krizlerden etkilendiği, hatta son çeyrek yüz yılda, küresel finans piyasalarında yaşanan krizlerin Türkiye’de özellikle de hizmetler sektöründe ciddi kırılmalara yarattığı görülmektedir. Bunun yanında uluslararası alanda yaşanan politik krizler, önemli bir hizmet sektörü olan turizm sektörünün Türkiye ekonomisi için ne kadar önemli bir sektör olduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir.

Diğer taraftan ekonomik krizleri finans boyutu ile açıklamaya çalışan; birinci, ikinci ve üçüncü nesil kriz modellerine bakıldığında bu modellerin en temel özelliğinin krizin yansımalarının döviz kurunda ve ödemeler bilançosunda kendini göstermesidir. Dolayısıyla döviz kurunda yaşanan değişimler kriz ortamlarında doğası gereği krizlerden en fazla etkilenen hizmetler sektörünü ve bir hizmet sektörü olan turizm sektörünü de sektörde fiyat rekabetine ve faktör maliyetlerine dayalı bir rekabet stratejisinin izleniyor olması nedeniyle etkilemektedir.

Bu bağlamda çalışmada öncelikle döviz kuru ve turizm gelirleri arasındaki ilişki teorik olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada, döviz kuru olarak ABD Doları ve Euro ile turizm sektöründeki ekonomik büyümenin göstergesi olarak da turizm gelirleri kullanılmıştır. Son olarak Türk turizm sektörü için Ocak 2005- Haziran 2015 dönemini kapsayan bir zaman serisi

oluşturularak döviz kuru verileri ile turizm gelirleri arasındaki ilişki analiz edilmiştir.

Literatür İncelemesi

Turizm literatüründe yapılan incelemeler sonucunda doğrudan döviz kuru ve turizm geliri arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığını inceleyen çalışmaların çok fazla olmadığı gözlenmiştir. Mevcut çalışmalar daha ziyade turizm talebi ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemiş ve dolaylı olarak döviz gelirleri ile ilgili çıkarımlarda bulunmuşlardır. Bu bağlamda döviz kuru ile turizm talebi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar ele almış oldukları farklı örneklem ve zaman kesitleri için farklı sonuçlara ulaşmışlardır (Pekmezci vd., 2015).

Kısaca konuyla dolaylı olarak ilişkilendirilebilecek bazı önemli çalışmalara bakacak olursak; literatür açısından öncü olarak kabul edilebilen Crouch (1994) çalışmasında döviz kurunun turizm talebinin tahmin edilmesinde önemli bir etken olduğunu ifade etmiştir. Yine benzer şekilde İçöz vd. (1998); Webber (2001); Dritsakis (2004); Patsouratis vd. (2005); Gallego vd. (2007) tarafından yapılan çalışmalarda da döviz kurunun turizm talebini ve dolayısıyla turizm gelirlerini belirleyen önemli bir etken olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bahar (2007) tarafından yapılan çalışmada ise Türkiye için devalüasyonun, dolaylı olarak ise döviz kurundaki değişmelerin turist sayısı üzerindeki etkisi analiz edilmiş ve bu dönemlerde döviz kurundaki artış ile birlikte turist sayısında da önemli bir artış olduğu gözlenmiştir.

Dritsakis (2004) tarafından yapılan çalışmada ise turizm geliri, döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki Yunanistan üzerinden analiz edilmiştir. Bu kapsamda çeyrek dönemlik, 1960-2000 yıllarını kapsayan bir zaman serisi oluşturulmuş ve VAR ile Granger nedensellik analizleri yapılmıştır. Sonuç olarak Dritsakis (2004) Yunanistan için ilgili dönemde turizm gelirleri, döviz kuru ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Mahmoudinia vd., (2011) tarafından 17 Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkesi için yapılan çalışmada ise turizm gelirleri, ekonomik büyüme ve döviz kuru arasındaki ilişki 1995-2007 dönemi dikkate

alınarak analiz edilmiştir. Çalışmada sonuç olarak turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında hem uzun dönemde hem de kısa dönemde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiş, diğer taraftan döviz kurundan ekonomik büyümeye ve turizm gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kara vd., (2012) tarafından Türkiye için 1992-2011 dönemini kapsayan ve turizm gelirleri ile makro ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmada ise yapılan VAR, Granger ve Engle-Granger analizleri sonucunda döviz kurundan turizm gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Buna karşın Eugenio-Martin vd. (2004); Mervar ve Payne (2007); Demirel vd. (2008) tarafından yapılan çalışmalara bakıldığında ise söz konusu çalışmalarda döviz kurlarındaki değişimler ile turist sayıları arasında anlamlı ilişki tespit edilememiştir. Yine Narayan (2004) tarafından yapılan çalışmada ise döviz kuru ile turizm talebi arasında ters yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Özellikle Demirel vd. (2008) çalışmasında Türkiye'ye en fazla turist gönderen ve göreceli gelir seviyesi yüksek olan ABD, İngiltere, Almanya ve Fransa gibi ülkelerden gelen turistler için döviz kuru dalgalanmalarının anlamlı etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Pekmezci vd., 2015).

1. YÖNTEM VE VERİ SETİ

Bu çalışmanın amacı Türkiye için Euro ve Dolar kuru ile turizm geliri değişkenleri arasında herhangi bir eşbütünlüşme ve nedensellik ilişkisinin olup olmadığını analiz etmektir. Kullanılan testlerde %5 anlamlılık düzeyi kullanılmıştır. İlk olarak incelenen değişkenlerin grafiklerini inceleyerek ADF Birim kök testinin sabit + trend modeline göre serilerin durağan olup olmadığına bakılmıştır. Sonra değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisi olup olmadığını anlamak için Johansen eşbütünlüşme testleri ($\lambda_{\max}$ ve λ_{trace}) yapılmıştır. Son aşamada ise Granger nedensellik analizi uygulanarak seriler arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı varsa yönü incelenmiştir. Granger nedensellik analizi için gerekli olan en uygun gecikme uzunluğu

seçiminde asimptotik olarak daha tutarlı sonuçlar veren Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) kullanılmıştır.

1.1. Eşbütünleşme Testleri

Ekonometrik zaman serisinde, incelenen değişkenler arasında anlamlı ilişkiler elde etmek için sağlanması gereken en önemli varsayım değişkenlerin durağan olması gerekliliğidir. Bu etkin ve tutarlı tahminler için gerekli varsayımdır. Bu nedenle durağanlık, zaman serisi ekonometrisinde en önemli kavramlardan biridir. Ancak artan trend eğiliminden dolayı ekonometrik zaman serilerin çoğu durağan değildir. Durağan olmayan değişkenlerin analizde kullanılmasının yaratacağı sahte regresyon başta olmak üzere birçok sakınca vardır ve yapılan analizler genelde güvenilir sonuçlar vermemektedir. Bu nedenle literatürde birçok teknik geliştirilmiştir (Gujarati, 2005).

İncelenen serilerin aynı düzeyde durağan olduğu birim kök testleriyle belirlendikten sonra seriler arasında uzun dönemli ilişkinin olup olmadığı eşbütünleşme analizi ile belirlenir. X_t ve Y_t birinci dereceden farkı alınmış (I(1)) iki zaman serisinin regresyon modelinden elde edilen hata terimi (u_t) de I(1) olacaktır. Ancak bazı koşullarda hata terimi I(0) olan bir seri ortaya çıkarsa bu iki değişkene *eşbütünleşik seriler* denir. En sonunda aralarında ilişki tespit edilen değişkenler arasındaki ilişkinin yönü Granger nedensellik analizi ile belirlenmektedir.

Literatürde sıkça kullanılan eşbütünleşme testlerinden Engle-Granger (EG), iki ya da daha fazla değişken arasında bir denge ilişkisi olabileceğini göstermiştir. Ancak değişkenler arasında birden fazla denge ilişkisi olduğunda sadece bir denge ilişkisi varmış gibi bir kısıtlamaya gittiğinden Johansen, çoklu eşbütünleşme vektörünün tahmin edilmesinde vektör otoregresif (VAR) modeli ile en çok olabilirlik yöntemine dayanan bir test geliştirmiştir.

1.2. Johansen $\lambda_{\max}$ ve λ_{trace} Testleri

İncelenen değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını anlamada kullanılan En Büyük Özdeğer ($\lambda_{\max}$) ve İz (λ_{trace}) istatistikleri Eşitlik (1)'deki gibi hesaplanmaktadır.

$$\lambda_{\text{trace}} = -T \sum_{i=r+1}^k \ln(1 - \hat{\lambda}_i) \quad \lambda_{\text{max}} = -T \ln(1 - \hat{\lambda}_{r+1})$$

(1)

Eşitlikte yer alan r , değişkenler arasında en fazla eşbütünleşme vektör sayısını göstermektedir. λ_{trace} eşbütünleşik vektörlerin sayısını, λ_{max} eşbütünleşik vektörlerin anlamlılığını sınamaktadır. Bu testlerin hesaplanan kritik değeri tablo değerinden büyük ise “Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur” şeklinde iddia edilen H_0 hipotezi reddedilir ve seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır (Enders, 1995; Johansen and Juselius, 1990).

Johansen değişkenler kümesi arasında var olabilecek tüm farklı eşbütünleşme ilişkilerinin tahminine olanak veren bir test geliştirmiş ve bunlarla ilgili istatistiksel testleri oluşturmuştur. Uygulamada Johansen eşbütünleşme testi çoğunlukla başvurulan bir testtir ve EG testinin çok denklemlili genelleştirilmesinden ibarettir (Bozkurt, 2007; Kutlar, 2005; Pekmezci, 2011).

1.3. Granger Nedensellik Analizi

Değişkenler arasında eşbütünleşme testi ile tespit edilen ilişkinin yönünün belirlenmesi, verileri doğru istatistiksel modele oturtabilmek için önemli bir aşamadır. İlişkinin yönü belirlendiğinde hangi değişkenin bağımlı olduğu ortaya çıkmaktadır. İstatistiksel olarak nedensellik, bir zaman serisi değişkeninin gelecekteki tahmin değerlerinin, kendisinin ya da ilişkili başka zaman serisi değişkeninin geçmiş dönem değerlerinden etkilenerek elde edilmesidir. Bu analizin temel koşulu değişkenlerin durağan olmasıdır (Işığışık, 1994). Değişkenler durağan ise nedensellik ilişkisinin varlığı ve yönü hakkında uygulamadaki kolaylığı nedeniyle en çok tercih edilen yöntem olan Granger nedensellik analizi kullanılabilir. Granger nedensellik ilişkisi Eşitlik (2) ve (3)’de yer alan durağan serilerin bağımlı ve bağımsız değişkenlerin yer değiştirmesiyle elde edilen otoregresif modeller ile açıklanmaktadır.

$$X_t = c_1 + \sum_{i=1}^k \alpha_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_i Y_{t-i} + u_t$$

(2)

$$Y_t = c_2 + \sum_{i=1}^k \lambda_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \delta_i X_{t-i} + v_t$$

(3)

Eşitliklerde yer alan k ve m en uygun (optimal) gecikme uzunluklarını göstermektedir. Bunun için AIC, SIC gibi çeşitli bilgi kriterleri kullanılmaktadır. Granger nedensellik analizi eşitliklerde yer alan bağımsız değişkenin gecikmeli değer katsayılarının (β_i, δ_i) grup halinde sıfıra eşit olup olmadığı test edilerek yapılır. Eğer $H_0 : \beta_i = 0$ hipotezi reddedilirse Y, X 'in nedenidir, $H_0 : \delta_i = 0$ hipotezi reddedilirse X, Y 'nin nedenidir. İddia edilen her iki hipotez de reddedilirse X ile Y arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Sadece tek bir hipotez reddedilirse tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Gecikmeli değer katsayıları sıfırdan farklı değilse bu iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi yoktur (Kadılar, 2000; Karaca, 2003).

2. UYGULAMA SONUÇLARI

2.1. Veri Seti

Çalışmada kullanılan veriler aylık olarak Ocak 2005 - Haziran 2015 dönemine ait serilerdir. Turizm gelirlerine ilişkin veriler T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının, Euro ile Dolar kuruna ilişkin verilerde T.C. Merkez Bankasının resmi istatistiki veri tabanlarından elde edilmiştir. Analizlerde elde edilen verilerin logaritmik formları kullanılmıştır. Serilerin ayrı ayrı grafiğine bakıldığında turizm gelirlerine ilişkin (TG) serilerin mevsimsel etki içerdiği

saptanmış ve TG serisine *Census X12* yöntemi kullanılarak mevsimsellikten arındırılmış ve yeni seri elde edilmiştir.

2.2. Durağanlık için ADF Birim Kök Testi

Çalışmada kullanılacak değişkenlerin hepsinin birinci dereceden durağan olup olmadığını belirlemek için literatürde en yaygın kullanılan birim kök testlerinden ADF testi uygulanmıştır. Değişkenler önce düzey değerleriyle daha sonra birinci farkı alınmış değerleriyle teste tabi tutulmuştur. Analiz sonucu değişkenlerin hesaplanan test istatistik değerleri Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1. İncelenen değişkenlerin ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Model Cinsi	Değişkenler	Düzye Hali	Birinci Fark	Durağanlık Derecesi
Sabit + Trend	Euro	-3,212393	-9,946681*	I(1)
	Dolar	-2,209402	-8,351306*	I(1)
	TG	-1,642613	-15,41438*	I(1)
	Tablo Değeri	-3,446168	-3,446464	

*: İlgili serilerin durağan olduğunu göstermektedir.

İncelenen değişkenlerin hepsinin düzey halinde hesaplanan test istatistiği değerleri tablo değerinden büyük olduğundan seriler durağan değildir ve birim köke sahiptir. Ancak serilerin birinci farkı alındığında hesaplanan test istatistik değerleri tablo değerinden küçük olduğundan seriler durağandır ve birim köke sahip değildir. Sonuç olarak incelenen değişkenlerin I(1) olduğu söylenebilir. Sonra incelenen değişkenler aynı düzeyde durağan olduğundan, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla Johansen eşbütünleşme testlerine ($\lambda_{\max}$ ve λ_{trace}) geçilmiştir.

2.3. Eşbütünleşme Testleri

İncelediğimiz veri seti aylık olduğundan maksimum gecikme uzunluğu olarak 24 alınmıştır. Optimal gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre Euro ile Turizm Geliri arasında 9 ve Dolar ile Turizm Geliri arasında 2 olarak belirlenmiştir. Analiz sonucu değişkenler arasında hesaplanan Johansen eşbütünleşme test istatistik değerleri Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2. İncelenen değişkenlerin Eşbütünleşme Testlerinin Sonuçları

Değişken / Testler	Optimal Gecikme Uzunluğu	$\lambda_{\max}$	λ_{trace}
Euro → TG	9	21,02353*	23,94509*
Dolar → TG	2	9,506854	13,31111
Tablo Değeri		15,89210	20,26184

*: İlgili serilerin aralarında uzun dönem ilişki olduğunu göstermektedir.

Johansen testlerinde λ_{trace} eşbütünleşik vektörlerin sayısını, $\lambda_{\max}$ eşbütünleşik vektörlerin anlamlılığını sınamaktadır. Euro ile Turizm Geliri değişkenleri arasında hesaplanan test istatistik değerleri parantez içinde gösterdiğimiz Osterwald-Lenum tablo değerinden büyük olduğu için “değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur” şeklinde iddia edilen H_0 hipotezi reddedilir ve aralarında uzun dönemli ilişki olduğu görülmektedir. Ancak Dolar ile Turizm Geliri değişkenleri arasında uzun dönemli ilişki olmadığı görülmektedir. Sonra aralarında uzun dönemli ilişki bulunan Euro ile Turizm Geliri arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla Granger nedensellik analizine geçilmiştir.

2.4. Granger Nedensellik Analizi

İncelenen değişkenlerin bağımlı-bağımsız diye sınıflandırılması yani aralarında tespit edilen ilişkinin yönü için Granger nedensellik analizi uygulanmıştır. Analiz sonucu oluşan olasılık değerleri Tablo 3’de verilmektedir.

Tablo 3. İncelenen değişkenlerin Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

TG → Euro	Euro → TG
28,43656 (0,0008*)	6,23229 (0,7165)

*: Değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü göstermektedir.

İlk sütunda hesaplanan Ki-kare istatistiğinin parantez içindeki olasılık değeri 0,05 değerinden küçük olduğundan “Turizm geliri Euro kurunun Granger nedeni değildir” şeklinde iddia edilen H_0 hipotezi %5 anlamlılık seviyesinde reddedilmiştir. Dolayısıyla, turizm geliri Euro kurunun bir nedenidir sonucuna varmak mümkündür. İkinci sütunda hesaplanan Ki-kare

istatistiğinin olasılık değeri 0,05 değerinden büyük olduğundan “Euro kuru turizm gelirinin Granger nedeni değildir” şeklinde iddia edilen H_0 hipotezi %5 anlamlılık seviyesinde kabul edilmiştir. Dolayısıyla, Euro kuru turizm gelirinin bir nedenidir sonucuna varmak mümkün değildir. Sonuç olarak turizm gelirinden Euro kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Ayrıca bu analizden bağımlı değişkenin Euro kuru, bağımsız değişkenin ise turizm gelirinin olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Turizm sektörü; başta imalat ve tarım olmak üzere birçok sektöre sağlamış olduğu pozitif dışsallıklara ilave olarak emek yoğun bir yapı arz etmesi ile işsizlikle mücadelede de oldukça önemli katkılar sağlamaktadır. Turizm sektörü özellikle 1980 sonrası dönemde, Türkiye'nin 70'li ve 80'li yıllarda girmiş olduğu döviz darboğazlarından çıkma noktasında döviz kazandırıcı bir sektör olması nedeniyle başat bir rol üstlenmiştir. Bununla birlikte turizm sektörünün Türkiye'de ki gelişimine paralel olarak dünya genelinde de önemi her geçen gün artmakta ve küresel ölçekte oldukça yoğun bir rekabet süreci yaşanmaktadır.

Gerek yerel gerekse küresel ölçekte yaşanan ekonomik gelişmeler turizmi önemli ölçüde etkilemekte ve turizm olgusu küresel bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle fiyat rekabetine dayalı bir büyüme stratejisi izleyen ülkelerde yaşanan fiyat istikrarsızlıklarının, turizmi çok daha fazla etkilediği, buna karşın turistik ürün çeşitliliğini arttıran ve fiyat-kalite bağlantısını ve algısını iyi bir şekilde tanımlayan ülkelerde ise yaşanan fiyat istikrarsızlıklarının turizmi daha az etkilediği görülmektedir (Pekmezci vd., 2015).

Turizm sektörü açısından fiyat istikrarsızlıklarının kaynağına bakıldığında; doğrudan fiyat hareketlerindeki belirsizliklerin yaratmış olduğu ekonomik gelişmeler (birçok çalışmada bu durum kurlardaki değişimlerle açıklanmaya çalışılmıştır) ile turizm destinasyonuna sahip söz konusu ülkede yaşanan sosyo-kültürel gelişmelerin olduğu görülmektedir. Zira sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel gelişmelerin yaratmış olduğu değişimler, turizm

sektörü açısından fiyat intibak mekanizmasının çok daha hızlı işlemesine neden olmakta ve bu değişimler turizm sektörünü ciddi anlamda etkileyebilmektedir (Pekmezci vd., 2015).

Bu bağlamda bu çalışmada, Turizm sektörü açısından Türkiye’de fiyat istikrarsızlığının en önemli kaynağını oluşturan döviz kurlarındaki değişmelerin, turizm gelirleri ile nasıl bir ilişki içerisinde olduğu sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, elde edilen bulgular ışığında ABD Doları ile turizm gelirleri arasında herhangi bir nedensellik ve eşbütünlük ilişkisi tespit edilememiş ancak Euro ile turizm gelirleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna da ulaşılmıştır. Bununla birlikte, turizm gelirlerinden Euro kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- BAHAR, O. (2007), “Türkiye’deki Devalüasyon Uygulamalarının Turizm Sektörü Üzerindeki Etkisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12(1), s. 255-272.
- BOZKURT, H. (2007), “*Zaman Serileri Analizi*”, Ekin Kitabevi, Bursa.
- CROUCH, G. I. (1994), “The Study of International Tourism Demand: A Review of Findings”, *Journal of Travel Research*, s. 12-23.
- DEMİREL, B., BOZDAĞ, E. G. ve İNCİ, A. G. (2008), “*Döviz Kurlarındaki Dalgalanmaların Gelen Turist Sayısına Etkisi: Türkiye Örneği*”, DEÜ Ulusal İktisat Kongresi, İzmir.
- DRİTSAKİS, N. (2004), “Tourism as a Long-run Economic Growth Factor: An Empirical Investigation for Greece using Causality Analysis”, *Tourism Economics*, 10, s. 305-316.
- ENDERS, W. (1995), “*Applied Econometric Time Series*”, John Wiley and Sons., New York.

- EUGENİO-MARTÍN, J. L., MORALÍS, N. M. and SCARPA, R. (2004), “Tourism and Economic Growth in Latin American Countries: A Panel Data Approach”, *Nota Di Lavoro*, 26, s. 1-28.
- GALLEGO, M. S., LEDESMA-RODRÍGUEZ, F. J. and PEREZ-RODRÍGUEZ, J. V. (2007), “On the Impact of Exchange Rate Regimes on Tourism”, *Documentos de Economía y Finanzas Internacionales*, s. 1-16.
- GUJARATÍ, D. N. (2005), “*Temel Ekonometri*”, Çev.: Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- İŞİĞİÇOK, E. (1994), “*Zaman Serilerinde Nedensellik Çözümlemesi*”, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.
- İÇÖZ, O., VAR, T. and KOZAK, M. (1998), “Tourism Demand in Turkey”, *Annals of Tourism Research*, 25(1),s. 236-240.
- JOHANSEN, S. (1988), “Statistical Analysis of Cointegration Vectors”, *Journal of Economic Dynamic and Control*, 12, s. 231-254.
- JOHANSEN, S. and JUSELIUS, K. (1990), “Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Applications to the Demand for Money”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistic*, 52(2), s. 169-209.
- KADILAR, C. (2000), “*Uygulamalı Çok Değişkenli Zaman Serileri Analizi*”, Bizim Büro Basımevi, Ankara.
- KARA, O., ÇÖMLEKÇİ, İ ve KAYA, V. (2012), “Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler İle İlişkisi: Türkiye Örneği (1992-2011)”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(8), s. 75-100.
- KARACA, O. (2003), “Türkiye’de Enflasyon Büyüme İlişkisi: Zaman Serisi Analizi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(2), s. 247-255.
- KUTLAR, A. (2005), “*Uygulamalı Ekonometri*”, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

- MAHMOUDİNİA, D., SODERJANI, E. and POURSHAHABI, F. (2011), “Economic Growth, Tourism Receipts and Exchange Rate in MENA Zone: Using Panel Causality Technique”, *Iranian Economic Review*, 15(29), s. 130-146.
- MERVAR, A. and PAYNE, J. E. (2007), “Analysis of Foreign Tourism Demand for Croatian Destinations: Long-Run Elasticity Estimates”, *Tourism Economics*, 13, s. 407-420.
- NARAYAN, P. K. (2004), “Economic Impact of Tourism on Fiji's Economy: Empirical Evidence from the Computable General Equilibrium Model”, *Tourism Economics*, 10, s. 419-33.
- PATSOURATIS, V., FRANGOULI, Z. and ANASTASOPOULUS, G. (2005), “Competition in Tourism Among the Mediterranean Countries”, *Applied Economics*, 37, s. 1865-1870.
- PEKMEZCİ, A. (2011), “*Eşbütünleşme Yöntemlerinin Simülasyon Verileri ile Karşılaştırılması ve Bir Model Uygulaması*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- PEKMEZCİ, A., BOZKURT, K. ve BAHAR, O. (2015), “Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme: Türk Turizm Sektörü için Bir Eşbütünleşme Analizi”, *2nd International Congress of Tourism & Management Researches*, Kuşadası, Aydın.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm İstatistikleri, www.yigm.kulturturizm.gov.tr
- T.C. Merkez Bankası, İstatistiki Veri Tabanları, www.evds.tcmb.gov.tr
- WEBBER, A. (2001), “Exchange Rate Volatility and Cointegration in Tourism Demand”, *Journal of Travel Research*, 39, s. 398-405.

